

Z DOPISŮ JAZYKOVÉ PORADNĚ

Dotaz:

Zajímalo by mě, které z uvedených slovních spojení je správné, resp. nejlepší: Prohnal si 1) kulku hlavou, 2) hlavou kulku, 3) kulkou hlavu, 4) hlavu kulkou.

Odpověď:

Podíváme-li se na definici slovesa *prohnat* ve *Slovníku spisovné češtiny* (Academia 1994), dojdeme k závěru, že jsou všechny čtyři varianty správné – můžeme tedy prohnat jak menší těleso větším tělesem (*proženeme kulku hlavou*, tj. do hlavy vstřelíme kulku), tak větší těleso menším tělesem (*proženeme hlavu kulkou*, tj. způsobíme narušení hlavy, proniknutí kulky do ní):

1. způsobit pohyb něčeho skrz něco, prohnat kulku hlavou, 2. způsobit proniknutí něčeho něčím, prohnat hlavu kulkou.

Slovosled sloveso – předmět ve 4. pádě – určení místa v 7. pádě (*prohnat něco někudy/něčím*) je neutrální, v závislosti na kontextu je však možné obrátit ho i na *prohnat hlavou kulkou*, *prohnat kulkou hlavu*.

Význam celého spojení se nemění, vyjadřuje však dva různé pohledy, odlišné stanovisko pozorovatele – jde o to, zda klade větší důraz na nástroj, nebo na předmět. Střídání nástroje a věci, na kterou nástroj působí, není v češtině ojedinělé, nejčastější bývá u sloves s předponou *pro-*, např. *prorazit plech hřebíkem – prorazit hřebík plechem; prolít cedník vodou – prolít vodu cedníkem; prolít hrdlo pivem – prolít pivo hrdlem*.

Této otázce byl věnován už příspěvek L. Janského v prvním výběru *Jazykového koutku Československého rozhlasu* (Orbis 1949).

Dotaz:

Zjistila jsem, že např. v němčině se pro dvojčata a Blížence (třetí souhvězdí zvěřetníku) užívá téhož výrazu. Je správná moje domněnka, že se i v češtině kdysi mohla dvojčata pojmenovat slovem „blíženci“?

Odpověď:

V některých jazycích existuje opravdu stejné slovo pro oba významy. Ve *Slovníku staročeském* J. Gebauera (Academia 1970) se lze dočíst, že ve staré češtině mělo slovo *blíženec* (starší tvar: *blížnec*) také ony dva významy – jak ‚nebeské znamení‘, tak i ‚dvojče‘. V průběhu vývoje došlo v češtině ke změně. Dnes se tento výraz běžně užívá jen ve tvaru množného čísla jako pojmenování třetího souhvězdí zvěřetníku; v jednotném čísle se s ním setkáváme v kolokviálním vyjádření ‚být blíženec‘ (tj. ‚být narozen ve znamení Blíženců‘). Pro označení jednoho z dětí narozených současně z jedné a téže matky se prosadilo slovo *dvojče*, uvádí ho už *Slovník německo-český* Josefa Jungmanna z r. 1835 jako synonymum slov *blížnec*, *blížně*. Slovníky z 2. poloviny 20. století zachycují posun v hodnocení slova *blíženec* ve významu ‚dvojče‘: *Slovník spisovného jazyka českého* (ČSAV 1960–1971) ho označuje ještě jako knižní, ale novější *Slovník spisovné češtiny* (Academia 1994) už jako zastaralé.